

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Religionistika

Autoreferát (teze) disertační práce

Ing. Mgr. LUBOMÍR ONDRAČKA

Charakter nesmrtelnosti v jógových textech

The Character of Immortality in Yoga Texts

Vedoucí práce: doc. RADEK CHLUP, PhD

2021

1 Úvod

1.1 VYMEZENÍ ZKOUMANÉHO PROBLÉMU: V jógových textech (v sanskrtu i v dalších indických jazycích) se nacházejí četné zmínky o nesmrtelnosti. Není však jasné, jak lze vlastně nesmrtelnost dosáhnout (není vysvětlen vnitřní mechanismus jednotlivých technik), zejména ale není zřejmé, o jakou nesmrtelnost jde. Zda o nesmrtelnost ve fyzickém těle, nebo o nějakou duchovní nesmrtelnost.

1.2 CÍL PRÁCE: Cílem práce je prozkoumat charakter nesmrtelnosti a dokázat, že jógové texty mají na mysli nesmrtelnost dosaženou ve fyzickém těle.

1.3 METODA: Práce je založena výhradně na textových zdrojích, takže její metodou je filologická analýza těchto pramenů.

2 Charakter primárních pramenů

2.1 RANÉ HATHAJÓGOVÉ TEXTY: Texty z 12.–15. st. představují hlavní zdroj práce, takže jsou zde obecně charakterizovány. Jejich podstatným rysem je absence teoretických výkladů, tedy představení nějaké nauky.

2.2 HATHAPRADÍPIKÁ: Nejvýznamnější hathajógový text vůbec (z poloviny 15. st.). Prvně definuje, co je obsahem hathajógy, a redefinuje vztah mezi hathajógou a rádžajógou.

2.3 POZDĚ STŘEDOVĚKÉ TEXTY: Od 16. st. se mění charakter pramenů, to ale nutně neznamená i změnu jógového prostředí, protože tyto texty jsou produktem učenického védántového světa, nikoli samotných jóginů.

2.4 DALŠÍ TEXTOVÉ PRAMENY: Důležité zmínky o nesmrtelnosti se objevují i v nesanskrtských pramenech. Nesmírně významným zdrojem informací by mohl být tamilský *Tirumandiram*, neexistuje však akademický překlad, takže text je využit sporadicky.

3 Stav bádání

3.1 TĚLESNĚ ORIENTOVANÁ JÓGA: Skutečnost, že téma nesmrtelnosti v józe nebylo dosud prozkoumáno, souvisí s celkovým stavem bádání textů tělesně orientované jógy. To z řady důvodů začalo velmi pozdě, první solidní práce je až z r. 1994.

3.2 CHARAKTER NESMRTELNOSTI: Samostatně sice toto téma nebylo dosud zpracováno, řada badatelů se ale k němu příležitostně vyjádřila. Na základě rozboru prací čtyř nejvýznamnějších autorů (Šašibhúšan Dášgupta, Kaljání Mallik, David White a Gópínáth Kavirádž) se ukazuje, že – přes dílčí rozdíly – v otázce charakteru nesmrtelnosti prakticky existuje *communis opinio*, které praví, že jógin nejprve díky úspěšnému zvládnutí jógové praxe získá dokonalé fyzické tělo (*siddhadéha*), které následně postupně promění v již nemateriální, duchovní božské tělo (*divjadéha*).

4 Indická pojetí nesmrtnosti

Pojem nesmrtnost se vyskytuje v indických textech od nejstarších dob. Tato kapitola zkoumá, jakých různých obsahů může nabývat.

4.1 NESMRTELNOST VE VÉDSKÉM NÁBOŽENSTVÍ: Smrtnost lidí je hlavní charakteristika, kterou se liší od nesmrtných bohů. Četné zmínky o nesmrtnosti lidí ve védských textech znamenají buď dosažení plné délky života (sta let), nebo zajištění pokračování rodu ve formě syna.

4.2 NESMRTELNOST V UPANIŠADÁCH: Upanišady přicházejí s nejtýpčtějším pojetím nesmrtnosti, které se vyskytuje všude na světě, totiž s konceptem nesmrtné duše.

4.3 TĚLESNÁ NESMRTELNOST: Ačkoli sanskrtské texty explicitně vylučují možnost tělesné nesmrtnosti lidí, existuje unikátní skupina jedinců, kteří získali nesmrtnost od bohů.

4.4 SOUHRN POJETÍ NESMRTELNOSTI: Od přelomu letopočtu nesmrtnost prakticky výhradně odkazovala k nesmrtnosti duše. Na přelomu prvního a druhého tisíciletí se ale v tantrických a alchymistických textech začíná objevovat i koncept fyzické nesmrtnosti.

5 Pojetí těla v józe

5.1 INDICKÁ POJETÍ TĚLA A TĚLESNOSTI: Aby lépe vynikla unikátnost pozitivního vztahu k tělu v tělesně orientované józe, jsou napřed vyloženy přístupy k tělu v různých indických prostředích, počínaje védským, přes asketické po hlavní bráhmanský proud, který se staví k tělu veskrze negativně. Vedle toho ale v Indii existovala i prostředí, jejichž přístup k tělu byl odlišný: lékařství, zápasnictví a svět staroindické erotiky.

5.2 POJETÍ TĚLA V TANTRISMU: Jóga z tantrismu sice přebírá řadu konceptů týkajících se těla (tzv. tantrickou anatomii), nicméně liší se v jednom podstatném ohledu: tantrik jednotlivé tělesné prvky vytváří pomocí eidetické tvůrčí vizualizace, kdežto pro jógina jsou tyto prvky v těle existující samy o sobě od narození.

5.3 TYPY TĚL V JÓZE: Všichni badatelé představení v kapitole 3.2 hovoří o různých typech těl v jógové praxi. Tato těla (dokonalé, diamantové, jógové, božské) jsou postupně analyzována, přičemž vychází najevo, že se v jógových textech buď nevyskytují téměř vůbec, nebo velmi sporadicky.

5.4 PROMĚNA TĚLA: Stejní badatelé mluví o proměně fyzického těla v tělo duchovní jako cíli jógového usilování. Avšak krom jedné nejasné pasáže v textu *Jógabídža* se tento koncept v sanskrtských jógových textech nikde nevyskytuje.

5.5 DISKUSE: Rozpor mezi konsensem badatelů o charakteru nesmrtnosti a textovými doklady lze vysvětlit záměnou, která se v odborné literatuře traduje od 30. let 20. st., kdy učení tamilských siddhů bylo omylem připsáno ostatním jógovým tradicím.

6 Hospodaření s nektarem nesmrtelnosti

Nektar nesmrtelnosti (*amrta*) je tělesná substance, jejíž přítomnost v těle zajišťuje život. Tedy dokud se v těle nachází, člověk žije, pokud o ni přijde, umírá. Současně je tato látka konečným výsledkem postupné proměny potravy, k níž dochází v zažívacím procesu. Nektar nesmrtelnosti je ztotožněn se spermatem a umístěn do hlavy. Z těchto základních údajů pak plynou dvě hlavní techniky, díky nimž má být *amrta* v těle uchována.

6.1 *VADŽRÓLÍMUDRÁ*: Tato technika má zabránit ztrátě semene formou ejakulace. Buď dokáže zastavit samotnou ejakulaci, nebo – a to je její hlavní obsah – ejakulované semeno natáhnout pomocí podtlaku v břišní dutině zpět do těla. Na první pohled je zarážející, že celibátní asketické jógové prostředí zná sexuální techniku, která vyžaduje ženskou partnerku. Bližší zkoumání však ukazuje, že to nemusí být až tak překvapivé. Každopádně podstatné je, že za výsledek této techniky jógové texty považují fyzickou nesmrtelnost ve stávajícím těle.

6.2 *KHÉČARÍMUDRÁ*: Tato technika má zabránit jiné cestě ztráty nektaru nesmrtelnosti, totiž jeho přirozenému odkapávání z rezervoáru v hlavě a následnému spalování v zažívacím ohni v břiše. Pomocí uvolněného jazyka díky odříznutí uzdičky je zásobník nektaru „zašpuntován“, takže jógin dokáže uchovat svůj nektar a stává se tak nesmrtelným.

7 Ovládnutí živelů

7.1 *INDICKÉ POJETÍ ŽIVLŮ*: Většina indických myšlenkových tradic pracuje s konceptem pětice živelů, který je velmi blízký starořeckému (empedoklovskému) pojetí. Živly jsou považovány za základní stavební prvky materiálního světa, tedy i těla.

7.2 *OVLÁDNUTÍ ŽIVLŮ V RANÝCH JÓGOVÝCH TEXTECH*: Rané texty popisují ovládnutí živelů jako součást techniky „patera zadrženi“ (*pañčadháraná*), kdy je na určitou dobu zadržen dech (případně mysl) na konkrétním místě v těle, jež je spojené s určitým živlem. Úspěšné zvládnutí daného zadrženi má za následek ovládnutí patřičného živlu, což prakticky znamená, že tento živel nemůže jóginovi jakkoli ublížit. Výsledkem ovládnutí posledního živlu (prostoru/éteru) je pak nesmrtelnost.

7.3 *OVLÁDNUTÍ ŽIVLŮ V POZDNÍCH JÓGOVÝCH TEXTECH*: Od 16. st. jsou jógové texty značně repetitivní a zhusta kopírují materiál z raných textů, byť příležitostně obsahují i originální látku. V případě techniky ovládnutí živelů existuje několik děl, která ještě výrazněji zdůrazňují výslednou tělesnou nesmrtelnost, kdy jógin přežije i opakované zániky vesmíru. Další doklady o nesmrtelnosti díky ovládnutí živelů se nacházejí v bengálské vyprávěcí náthovské literatuře.

7.4 *ZDROJE TECHNIKY OVLÁDNUTÍ ŽIVLŮ*: Hlavním zdrojem této techniky v józe jsou tantrické texty, avšak samotný princip ovládnutí živelů se objevuje již v dřívější indické literatuře (např. v pataňdžaliovské józe), nejstarší stopy ale vedou k buddhistickým meditačním technikám.

8 Ošálení smrti

Poslední soubor technik dosažení nesmrtelnosti sestává ze dvou kroků. Prvním je rozpoznání okamžiku smrti, druhým pak určitá akce, kterou je smrt oklamána.

8.1 ROZPOZNÁNÍ OKAMŽIKU SMRTI: Podmínkou úspěchu ošálení smrti je schopnost zjistit její přesný okamžik příchodu. K tomuto účelu se v jógových textech objevují různé druhy znamení, na jejichž základě je možné okamžik smrti určit. Zdaleka nejpodrobnější výklad obsahuje *Vasišthasamhitá*, která krom znamení běžných v ostatních indických (nejógových) textech popisuje způsoby založené na pozorování dechu, přičemž toto pozorování dává do souvislosti s rozličnými astrologickými koncepty. To je zřejmě osobitý přínos tantricko-jógové tradice k jinak všeobecně rozšířené látce prognostikace smrti v různých indických prostředích.

8.2 TECHNIKY OŠÁLENÍ SMRTI: Jakmile jógin ví, kdy má nastat jeho smrt, může si vybrat některou z technik jejího oklamání. První je zaplavení těla nektarem nesmrtelnosti, což je spíše tantrická než jógová technika. Dále může vstoupit do stavu samádhi, který je chápán jako jakýsi liminální stav mezi životem a smrtí. Konečně může na čas opustit své tělo a přesunout se do těla jiného, přičemž jakmile pomine nebezpečí smrti, vrátí se do původního těla. Z mechanismu těchto technik plyne, že ve výsledku je jógin nesmrtelný v daném fyzickém těle, které rozhodně neprochází žádnou transformací.

9 Závěr

Rozbor jednotlivých technik jasně dokládá, že jógin dosahuje nesmrtelnosti ve svém současném biofyzickém těle, a nikoli v nějakém proměněném duchovním těle. Současné jógové prostředí (tedy moderní globalizovaná jóga) však o tomto cíli vůbec nemluví, takže na místě je otázka, kam se usilování o nesmrtelnost podělo. Bližší pátrání naznačuje, že nevymizelo zcela a že tu a tam je i dnes možné najít jóginy či celé tradice, které počítají s možností nesmrtelnosti ve fyzickém těle. Zároveň se však musí vyrovnat se skutečností, že i tito guruové zpravidla nakonec umírají, nebo se to alespoň tak jeví. K vysvětlení tohoto rozporu nabízejí různé tradice rozličné výkladové strategie.

Údaje o rozsahu práce

Celá práce má 642 tis. znaků (~ 357 normostran), samotný text (tedy bez vstupních stran a závěrečné bibliografie) 540 tis. znaků (~ 300 normostran), přičemž čistý text (bez poznámek) má 282 tis. znaků (~ 157 normostran).

Vybraná bibliografie (rané jógové texty)

- Amaraughaprabodha*. In KALYANI MALLIK (ed.). *Siddha-Siddhānta-Paddhati and Other Works of the Nātha Yogīs*, s. 48–55. Poona: Poona Oriental Book House, 1954.
- The Amṛtasiddhi and Amṛtasiddhimūla: The Earliest Text of the Haṭhayoga Tradition*. JAMES MALLINSON and PÉTER-DÁNIEL SZÁNTÓ (eds.). Collection Indologie 146; Haṭhayoga Series 2. Pondicherry: Institut Francais de Pondichery; Paris: École française d'Extreme-Orient, v tisku.
- Amanaskayoga: praṇetā Mahāyogī Gorakṣanātha*. RĀMLĀL ŚRĪVĀSTAV (ed.). Gorakhpur: Gorakhnāth-Mandir, 2037 vs.
- Amanaskayogaḥ: A Treatise on Layayoga: Critically Edited*. MANMATH M. GHAROTE, PARIMAL DEVNATH, and VIJAY KANT JHA (eds.). Lonavla: Lonavla Yoga Institute, 2011.
- Dattātreyayogaśāstra*. JAMES MALLINSON (ed.). Working edition, 2020.
- Gorakṣasatakam: With Introduction, Text, English Translation, Notes etc.: Critically Edited*. SWAMI KUALAYĀNANDA and S. A. SHUKLA (eds.). Lonavla: Kaivalyadhama S.M.Y.M. Samiti, 2006.
- Svātmārāma-kṛta Haṭhapradīpikā: hindī-saṃskaraṇ*. SVĀMĪ DIGAMBARJĪ, PĪTĀMBAR JHĀ (eds.). Lonāvlā: Kaivalyadhām Śrīmanmādhava Yoga Mandira Samiti, 1970.
- Haṭharatnāvalī: A Treatise on Haṭhayoga of Śrīnivāsayogī: Critically Edited*. M. L. GHAROTE, PARIMAL DEVNATH, and VIJAY KANT JHA (eds.). Lonavla: Lonavla Yoga Institute, 2002.
- Vāgīśvarakīrtis Mṛtyuvañcanopadeśa: Eine buddhistische Lehrschrift zur Abwehr des Todes*. JOHANNES SCHNEIDER. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, Bd. 394; Beiträge zur Kultur- und Geistesgeschichte Asiens 66. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010.
- The Shiva Samhita: A Critical Edition and an English Translation*. JAMES MALLINSON. Woodstock, N.Y.: YogaVidyacom, 2007.
- Śivasvarodayaḥ: A Critical Edition – English Version*. SWAMI MAHESHANANDA (ed.). Lonavla: Kaivalyadhama S.M.Y.M. Samiti, 2015.
- Śivayogadīpikā: mantra-laya-haṭha-rājākhyacaturvidhayogānāṃ vivaraṇam Sadāśīvabrahmendrapañcaratnaṃ ca*. Puṇyākhyapattanam: Ānandāśramaḥ, 1978.
- Vasiṣṭha Saṃhitā (Yoga-Kāṇḍa): With Introduction, Selected Text, English Translation and Apendices*. R. G. KOKAJE (ed.). Lonavla: Kaivalyadhama S.M.Y.M. Samiti, 1969.
- Vivekamārtāṇḍa*. JAMES MALLINSON (ed.). Working edition, 2019.
- Yogabīja: praṇetā Śivagorakṣa Mahāyogī Gorakhnāth*. RĀMLĀL ŚRĪVĀSTAV (ed.). Gorakhpur: Gorakhnāth-Mandir, 2039 vs.
- Yogamārtāṇḍa*. In KALYANI MALLIK (ed.). *Siddha-Siddhānta-Paddhati and Other Works of the Nātha Yogīs*, s. 56–71. Poona: Poona Oriental Book House, 1954.
- Yoga-Yājñavalkya: A Treatise on Yoga as Taught by Yogī Yājñavalkya*. PRAHLAD C. DIVANJI (ed.). B. B. R. A. Society Monograph 3. Bombay: Bombay Branch Royal Asiatic Society, 1954.

Publikační, akademická a pedagogická činnost (od r. 2017, obnoveného doktorského studia)

VYBRANÉ PUBLIKACE (CIZOJAZYČNÉ):

- „Vernacular Tantra? An Analysis of the Bengali Text *The Garland of Bones*.“ *Religions of South Asia* 14.1–2 (2020): 63–86. [publikováno 20. 5. 2021]
- „Czech Encounters with Hinduism.“ In KNUT A. JACOBSEN and FERDINANDO SARDELLA, *Handbook of Hinduism in Europe. Vol. 2: Hindu Presence in European Countries*, s. 925–945. *Handbook of Oriental Studies. Section Two, South Asia* 35/2. Leiden – Boston: Brill, 2020.
- „The Search for the Jugi Caste in Pre-Colonial Bengal.“ In *The Power of the Nāth Yogīs: Yogic Charisma, Political Influence and Social Authority*. DANIELA BEVILACQUA and ELOISA STUPARICH (eds.). Amsterdam: Amsterdam University Press, v tisku.
- Hesla v encyklopedii: *Hinduism and Tribal Religions*. PANKAJ JAIN, RITA SHERMA, and MADHU KHANNA (eds.). Dordrecht: Springer Netherlands, 2020.
- (1) „Antyeṣṭi.“ https://doi.org/10.1007/978-94-024-1036-5_188-1.
 - (2) „Burial (Hinduism).“ https://doi.org/10.1007/978-94-024-1036-5_128-1.
 - (3) „Death, Hinduism.“ https://doi.org/10.1007/978-94-024-1036-5_334-1.
 - (4) „Haṭhayoga.“ https://doi.org/10.1007/978-94-024-1036-5_642-1.
 - (5) „Śrāddha.“ https://doi.org/10.1007/978-94-024-1036-5_458-1.
 - (6) „Yama.“ https://doi.org/10.1007/978-94-024-1036-5_441-1.
- „Hana Preinhaelterová (12 September 1938 – 24 June 2018).“ *Annals of the Náprstek Museum* 40.1 (2019): 3–6.
- „Transformation of the Body through the Mastering of the Elements.“ In *The Oxford Handbook of Tantric Studies*. GLEN A. HAYES and RICHARD K. PAYNE (eds.). New York: Oxford University Press, v recenzním řízení.
- „Haṭhayoga.“ In TRACY COLEMAN (ed. in chief). *Oxford Bibliographies in Hinduism* [online] (uzavřený kontrakt).

KONFERENČNÍ PŘÍSPĚVKY

- „Prognostication by Breath in Yoga: Analysis of the *Vasiṣṭhasaṃhitā*“, 17th World Sanskrit Conference (June 2018, Vancouver)
- „Bengali Jogīs and Their Struggle for a Caste Shift“, 25th European Conference on South Asian Studies (July 2018, Paris)
- „Vernacular Tantrism: An Analysis of the Bengali Tantric Text ‘*The Garland of Bones*’“, 17th Annual Conference of the European Association for the Study of Religions (June 2019, Tartu)
- „*Vallālacarita* and the identity of the Bengali Nāths“, 26th European Conference on South Asian Studies (July 2021, Vienna, online).

ZVANÉ PŘEDNÁŠKY

„Is the Bengali Nāth Literature Really Nāth?“. SOAS Centre for Yoga Studies, 21. 1. 2021 (online).

„Bengali Nāths: Their History and Literature“. Università di Napoli L’Orientale (The Śivadharma Project), 21. 6. 2021 (in situ).

WORKSHOPY

Middle Bengali Workshops organized by prof. Thibaut d’Hubert (University of Chicago)

- (1) Bir (India), August 2018.
- (2) Bab Zouina (Morocco), August 2019.

Reading Workshops on Yoga manuscripts organized within the Hatha Yoga Project (SOAS)

- (1) Sanskrit Texts on Yoga – A Manuscript Workshop (September 2016, London)
- (2) *Amṛtasiddhi* (September 2018, Procida)
- (3) *Yogabīja* and *Vivekamārtaṇḍa* (September 2019, Portland)

PEDAGOGICKÁ ČINNOST

Sāṅkhjakārikā I–IV (FF UK, seminář; ZS 2017 – LS 2019)

Paramókṣanirásakārikā (FF UK, seminář; 2019/2020)

Dějiny indických náboženství I, II (FF UK, přednáška; 2020/2021)

Indická náboženství v textech I, II (FF UK, seminář; 2020/2021)

Tradice a náboženství jižní a východní Asie (Univerzita Pardubice; přednáška, 2020/2021)

Dějiny indických náboženství (FF UK pro Českou akademii jógy; přednáška, ZS 2020)

Jógové tradice (FF UK pro Českou akademii jógy; přednáška, LS 2021)

Dattatréjajógaśāstra (Česká akademie jógy; četba, ZS 2020)

Amrtasiddhi (Česká akademie jógy; četba, LS 2021)

Dějiny jógy (Európska jogová akadémia; přednáška, LS 2021)